

УДК 94(477.8)“1918/1939”

Володимир Місько

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІВОРАДИКАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1930-Х РР.)

У статті проаналізовано організаційну структуру, кількісний склад та основні напрями політичної діяльності ліворадикальних організацій в Тернопільському воєводстві. Окреслено їх участь у суспільно-політичних процесах краю. Відображено антикомуністичні настрої громадсько-політичних об'єднань, духовенства та державних органів.

Ключові слова: ліворадикальні організації, політична діяльність, комуністична партія, польська поліція, громадські об'єднання.

Сучасна українська історична наука тяжіє до вивчення регіональної проблематики, тож у сферу зацікавлень дослідників закономірно потрапляють малодосліджені сторінки суспільно-політичного життя міжвоєнного періоду. Водночас нових оцінних суджень потребують комуністичні організації, аналіз діяльності яких сприятиме формуванню неупереджених підходів до визначення їх місця і ролі в історії західноукраїнського регіону. Увага сучасних дослідників прикута здебільшого до організацій національно-демократичного спрямування, в такий спосіб заповнюються історіографічні прогалини радянського періоду. Початок 1990-х рр. засвідчує згасання інтересу до вивчення ліворадикальних організацій, натомість упродовж останніх років ця проблематика знову актуалізується. Неупереджені підходи до відображення діяльності комуністичних структур сприятимуть комплексному аналізу суспільно-політичних процесів міжвоєнного періоду в Західній Україні. З огляду на це студіювання політичної діяльності ліворадикальних об'єднань у Тернопільському воєводстві протягом другої половини 1930-х рр. видається актуальним.

Історіографічну базу для вивчення ліворадикального руху становлять напрацювання українських істориків радянського періоду, зокрема, М. Панчука [11], Ю. Сливки [16; 23], І. Васюти [10; 18], І. Шумейка, П. Яцківа [1], О. Цибка [15], М. Кравця [2], в яких, однак, надмірно увиразнено ідеологічний компонент. На наш погляд, ґрунтовне вивчення першоджерел сприятиме об'єктивності висновкових положень, саме тому основу наукової розвідки становлять архівні документи [6–8; 9; 12–15; 19; 22; 24–26]. Синтез сучасних методологічних підходів до інтерпретації зазначених джерел відкриває нові можливості в об'єктивному історичному пізнанні.

Політичну діяльність ліворадикальних організацій Тернопільщини у другій половині 1930-х рр. визначали рішення з'їзду Комуністичної Партії Західної України (КПЗУ) та Конгресу Комуністичного інтернаціоналу. На цих форумах вироблено тактику та стратегію поведінки послідовників марксистської ідеології за нових умов геополітичної кон'юнктури, враховуючи суспільно-політичні та соціально-економічні особливості окресленого регіону. IV з'їзд КПЗУ, що проходив упродовж 28 жовтня – 5 листопада 1934 р. у Ворзелі біля Києва, напрацював низку тактичних рекомендацій щодо залучення нових членів партії із сільських та міських робітників, сприяння їх активній участі у профспілкових та інших легальних громадських об'єднаннях. Керівництво партії вважало це запорукою поширення комуністичної пропаганди. Від Тернопільської партійної організації вимагали розгорнути масову роботу на фільварках, створити відділення професійних спілок сільськогосподарських робітників [1, с. 44–48].

Слід зауважити, що Тернопільська делегація була позбавлена представництва на партійному з'їзді, оскільки напередодні польською поліцією розгромлено окружний комітет КПЗУ, внаслідок цього не відбулася конференція з обрання делегатів [2, с. 250].

На відміну від з'їзду, VII Конгрес Комуністичного Інтернаціоналу влітку 1935 р. визначив для провідників комуністичного руху стратегічні завдання, які полягали у створенні єдиного антифашистського народного фронту [3, с. 393–397]. На думку польського історика Г. Зелінського, його функціонування мало важливе значення з огляду на фашизацію санаційних урядів Другої Речі Посполитої та стало закономірною реакцією на поширення антисанаційних настроїв у суспільстві [4, с. 240–241].

Перехід до антифашистської риторики аж ніяк не передбачав перегляду засадничих ідеологічних постулатів, а навпаки, актуалізував окремі положення майже столітнього “Маніфесту комуністичної партії”. Засновники нового руху К. Маркс і Ф. Енгельс в останній фразі зазначали: “Комуністи вважають ганебною справою приховувати свої погляди і наміри. Вони відкрито заявляють, що їх цілі можуть бути досягнуті лише шляхом насильницького повалення всього чинного суспільного ладу. Нехай панівні класи здригаються перед Комуністичною Революцією. Пролетарям нічого втрачати, крім своїх ланцюгів. Вони ж здобудуть увесь світ. Пролетарі всіх країн, єднайтеся!” [5, с. 6].

Однак тернопільські ліворадикали, зрештою, як і всі західноукраїнські, змушені були проводити підпільну політичну діяльність, зважаючи на переслідування польської поліції. Так, місцеві комуністи замінили відкритість на ретельну конспірацію, активно використовуючи псевдоніми, паролі, явки тощо [6, арк. 82–82 зв.]. Водночас політичні цілі залишалися незмінними і їх досягнення відкрито загрожувало державності Другої Речі Посполитої.

Перш ніж аналізувати заходи, проведені ліворадикальними об'єднаннями у другій половині 1930-х рр., доречно ознайомитися з організаційною структурою та партійним апаратом. Зауважимо, що в розпорядженні поліції знаходилися детальні відомості про ліворадикальні осередки, керівні органи, структуру, членів та прихильників комуністичної ідеології. На кінець червня 1937 р. місцева поліція Тернопільського воєводства відзначала, що в краї функціонував окружний і 25 районних, повітових, міських комітетів та 54 осередки КПЗУ. Комуністична спілка молоді Західної України (КСМЗУ) складалася з окружного і 5 повітових, міських комітетів та 22 осередків. До структури Міжнародної організації допомоги революціонерам (МОДР) входили 6 повітових, міських комітетів та 6 осередків. Загальна чисельність членів зазначених організацій становила 764 особи [6, арк. 106–107].

Тернопільські окружні комітети КПЗУ і КСМЗУ з центральними комітетами підпорядковували низку повітових структур, зокрема, Тернопільську, Золочівську, Зборівську, Бережанську, Скалатську, Теребовлянську, Копичинецьку, Збараську, Борщівську, Заліщицьку і Перемишлянську. В окреслений період політична діяльність ліворадикальних організацій була млявою, базувалася на ініціативності окремих активістів, яким вдалося уникнути арештів під час ліквідації польською поліцією низки комуністичних об'єднань [6, арк. 99]. Цікаво, що серед керівного складу та найактивніших ліворадикальних функціонерів у Тернополі 15 осіб належали до єврейської національності, а 5 – були українцями [6, арк. 102 зв.–103].

На території Тернопільського повіту зафіксовано діяльність комуністичних осередків у Настасові, Великій Березовиці, Долішньому Івачеві, Мар'янівці, Микулинцях, Малашівцях, Дітківцях, Чистиліві, Ігровиці, по два осередки в Горішньому Івачеві та Казимирові [6, арк. 99–99 зв.].

На початку 1937 р. в Бучацькому повіті функціонували повітові комітети КПЗУ та КСМЗУ, 11 партійних осередків, з яких 3 – в місті, міський комітет комсомолу в складі 3 осіб та один модрівський осередок. Поряд з тим в Золотому Потоці та Язлівці працювали міські партійні комітети та піонерські організації. Варто зауважити, що бучацькі ліворадикали підпорядковувалися Станіславівському окружному комітету [6, арк. 98; 7, арк. 80]. До складу районного партійного комітету в Бучачі входили: Йозеф Гауптер, Фісхель Шломюк, Міна Стерн, Оскар Неубергер. Осередок комсомолу в Золотому Потоці складався з Саломона Бюлера, Альфреда Шютзера, Отто Шварца, Йозефа Гюбшера, Фішеля Гласберга, Бернарда Зеновера. В Язлівці осередок комсомолу сформували Ярослав, Олександр, Володимир та

Йозеф Ружицькі, Ян Саранчук, Володимир Завадовський, а в Бучачі до осередку молодіжки належали Етка Мюлеровна, Саля Бергстоф, Ельо Бергер [6, арк. 100 зв.–101].

У 1937 р. в Золочеві нараховували 2 партійні осередки, а на території повіту – 5. Загальна кількість членів партії становила 22 особи. Водночас на території повіту зафіксовано діяльність двох осередків МОДРу – в Золочеві і Сасові [7, арк. 104 – 106, 109–109 зв.]. Інше джерело повідомляло про 8 осередків ліворадикальних організацій з 20 членами. Зауважимо, що в липні 1937 р. місцева поліція ліквідувала районний комітет КПЗУ [6, арк. 99 зв.–100].

Кілька комуністичних осередків базувалися в Заліщицькому та Зборівському повітах. Керівництво зазначеними структурами належало переважно до компетенції осіб єврейської національності. Водночас у звітах поліції вказано про відсутність будь-яких комуністичних організацій на території Збараського повіту [6, арк. 99 зв.–103 зв.].

У Підгайцях місцевий комітет КПЗУ розгалужувався на жіночу, транспортну та освітянську секції. Партійний та комсомольський комітети підпорядковували по 7 осередків в місті та кілька – в селах повіту. Активністю відзначався комітет МОДРу [6, арк. 98 зв.]. До міського комітету КПЗУ в Підгайцях входили 6 осіб єврейської та один польської національності. Комітет комсомолу складався тільки з євреїв [6, арк. 101–102 зв.].

У Теревовлянському повіті місцеві ліворадикали організували структуру із шести осередків з 20 членами. Керівний склад ліворадикальних організацій формували євреї [6, арк. 99 зв.–103].

Комуністичні організації в Чорткові станом на середину 1937 р. перебували в занепаді, оскільки вони не могли в повній мірі оговтатися після поліційної ліквідації 1935 р. Всього на території міста польська поліція нараховувала 60 членів та прихильників КПЗУ [8, арк. 110]. Однак поодинокі активісти єврейської національності на свій розгляд проводили політичну діяльність: вони працювали в середовищі місцевих профспілкових організацій [8, арк. 107, 109].

Активній політичній діяльності чортківських ліворадикалів перешкоджав поділ на “троцькістів” і “сталіністів”. У місті сформувалися дві групи осіб, переважно єврейської національності. Кожна з них працювала автономно, вербуючи нових членів та розширюючи коло прихильників. Подекуди угруповання протистояли, переманюючи до своїх лав так зв. опонентів [8, арк. 107, 109].

Районний комітет КПЗУ в Борщові очолював Микола Хабінець, його заступником був Давид Кофлер, а секретарем-скарбником – Самсон Рейблер. Шулім Фелд обіймав посаду секретаря Бережанського районного комітету КПЗУ, своє членство засвідчували Рубін Рейхштейн, Мендель Тюр [6, арк. 100–100 зв.].

Комітет місцевої КСМЗУ в Камінці Струмільовій складався з двох євреїв і одного поляка. В Скалаті районний комітет КПЗУ очолював Ярослав Ківелюк, одним із членів був Аба Лемперд. Відомо, що комсомольською організацією керували двоє євреїв. На чолі партійного комітету в Товстому стояв Казимир Ляхович, а також Дмитро Сокольський та Іван Горбайчук [6, арк. 101–102 зв.]. Слід зауважити, що повітові комітети в Камінці Струмільовій та Бродах підпорядковувалися Львівському окружному комітетові [6, арк. 97–98].

На початку осені 1939 р. організаційна структура ліворадикальних організацій охоплювала 5 повітових та 7 районних комітетів КПЗУ разом із 13 осередками. В Тернополі функціонував окружний комітет комсомолу, який підпорядковував 7 повітових, 9 районних та 17 осередків [9, арк. 18].

Отже, в другій половині 1930-х рр., незважаючи на репресивні заходи місцевої поліції, комуністи краю розбудували структуровану партійну мережу, яка функціонувала за жорсткими правилами ретельної конспірації. Побіжний аналіз етнічної складової засвідчує перевагу осіб єврейської національності в ліворадикальних організаціях. Це суперечить прийнятій в радянській історіографії догмі про домінування українців як послідовників комуністичної ідеології в регіоні. Очевидно, нагромадження фактографічного матеріалу з

окресленої проблематики дозволить в майбутньому подолати стереотипність в інтерпретаціях національної ознаки ліворадикального руху.

Досягнення політичної мети передбачало реалізацію низки локальних завдань, які належало розв'язати тернопільським комуністам. Насамперед керівництво партії вимагало забезпечити ідеологічну пропаганду як основу формування суспільної свідомості та перегляду моральних цінностей. На думку українського філософа М. Поповича, ліворадикали опанували мистецтво переконання малоосвіченої громадськості, акцентуючи увагу на гострих аспектах соціальної несправедливості [5, с. 7–15]. Цікаво, що більшість неписьменних становили селяни Тернопільського воєводства: на 100 жителів від 10 років і старших 32,1 не вмiли читати та писати [10, с. 185].

У філіях, читальнях, гуртках комуністи вели роз'яснювальну роботу серед робітників і селян, прагнули впливати на фінансову політику керівних органів культурно-освітніх установ, поповнювати їх бібліотеки комуністичною літературою [11, с. 98]. У квітні–травні 1936 р. ліворадикальні організації виступили на захист “Просвіт” Поручина, Рекшина та Стриганців Бережанського повіту. Мотивацією таких кроків було те, що у свідомих селян начебто відсутній організаційний досвід, цим користаються націоналістичні елементи та духівництво [12, арк. 33].

Ліворадикали домагалися контролю над читальнями “Просвіти” для концентрації в них нелегальної комуністичної літератури. ЦК КПЗУ розглядав поширення марксистсько-ленінської літератури та пропагандистську роботу як важливу форму піднесення класової свідомості “трудящих”. Водночас керівництво КПЗУ вимагало від місцевих комітетів дотримуватися найсуворіших принципів конспірації у збереженні та поширенні партійної літератури, точного обліку в окружних організаціях і системної інформації про її надходження [11, с. 83–84].

Проникаючи в різні суспільно-політичні формації Тернопільщини, ліворадикали домоглися значного зростання свого впливу на УСРП. Прокомуністична опозиція в УСРП у лютому 1935 р. провела конференцію та створила окрему організацію під назвою Радикальна селянська опозиція [1, с. 58–59].

12 вересня 1935 р. Політбюро ЦК КПП прийняло постанову, за якою профспілкову лівицю ліквідовано. Всі її члени повинні були вступити до загальних профспілок. Цим посилено вплив комуністів на професійний рух [11, с. 141].

Весною 1936 р. місцеві комуністи організували та очолили в Скалаті відділення профспілки робітників шкіряної промисловості. Однак невдовзі, зважаючи на поліцейні репресії, вона так і не запрацювала належним чином [6, арк.50].

У 1936 р. особи, які відбули покарання за комуністичну діяльність Маргулез Андзя, Міна Гляссгаль, Салька Еккгауз, Давид Сигал, Саломон Старозумник-Клюгман та інші партійці й комсомольці стали членами Товариства Робітничих Університетів (ТУР) і під виглядом належності до легального товариства проводили пропагандистську роботу [13, арк. 4].

На початку 1937 р. в Боратині Бродівського повіту місцеві комсомольці провели конференцію, на якій закликали активістів ставати членами легальних організацій, таких як: “Просвіта” та “Сільський господар”, працювати на користь компартії, остерігаючись викриття [7, арк. 3–4].

Слід зауважити, що ліворадикальні організації не мали легального становища, а їх членів та прихильників переслідувала польська поліція, тож для вирішення політичних завдань комуністичні формування мали використовувати чинні легальні громадські об'єднання. Керівництво партії рекомендувало активістам входити до складу зазначених структур і проводити обережну, приховану політичну агітацію. В середині 1937 р. комуністи активно використовували практику проведення пропагандистської діяльності в легальних організаціях, як наприклад, “Каменярі”. Прихильники ліворадикальної ідеології проникали в організацію, де проводили розмови на теми колонізації Західної України поляками, перемоги соціалістів чи інших представників лівої ідеології на виборах у різних країнах, переваги

суспільного устрою УРСР та інші. Водночас керівництво КПЗУ давало вказівку прихильникам ініціювати створення освітніх і драматичних гуртків. Як бачимо, такий спосіб пропагування комуністичної ідеології відзначався ефективністю, хоча й мав латентні форми вияву: комуністи не вели активної партійної роботи, не вербували членів та не створювали осередків, остереігаючись донесення та пізнішої ліквідації. Очікуваним результатом було поширення марксизму серед неосвіченого сільського люду [6, арк. 72].

У 1937 р. комуністи Золочівського повіту використовували у своїй діяльності легальні організації, як-от: Єврейський драматичний клуб імені Абрамовича та профспілка кравців. Поліційний звіт засвідчував проникнення комуністів до інших легальних громадських об'єднань та їх вплив не більше, як на 20% членів [7, арк. 104 – 106, 109–109 зв.].

Зазначимо, що таку практику ліворадикали активно використовували, впливаючи на громадські об'єднання краю. Однак діяльність деяких громадських організацій засвідчує відхилення від окресленої тенденції. Так, у складі Дітківецького “Сільського господаря” був один комуніст із 60 членів; в Боратинському “Кружку рідної школи” – 2 з 70; в Борщівській Єврейській читальні – 5 з 98; в Заліщицькій профспілці “Сила” – 8 з 96. Натомість ліворадикали домінували в таких об'єднаннях, як: “Просвіта” в Настасові, де серед 150 членів 135 виявляли симпатію до комунізму, в Мар'янівській “Просвіті” (з 20 – 14), в Бучачі серед чотирьох галузевих профспілок загальною чисельністю 199 членів 120 засвідчували прихильність до комуністичної ідеології. На основі відомостей польської поліції середини 1937 р. про 46 легальних об'єднань краю чисельністю 3002 члени можна стверджувати, що комуністи та їх прихильники становили більше 38% або 1145 осіб [6, арк. 108]. Опираючись на зазначені факти, М. Панчук стверджував: “У 1937 р. комуністи визначали зміст і характер діяльності 46 культурно-освітніх, кооперативних і спортивних об'єднань Тернопільського воєводства” [11, с. 99]. Закономірно, що наведене та схожі тенденційні, ангажовані традиціями радянської історіографії узагальнення мали на меті підкреслити значущість комуністичних організацій в суспільно-політичному житті краю.

Чортківські ліворадикали зіткнулися з низкою проблем: організовані ініціативи викликали спротив членів профспілки, окремі провідники профспілкового руху, прихильники комуністичної ідеології, боялися провокаторів, оскільки влада переслідувала комуністів і кілька чільних діячів було відправлено до Берези Картузької [8, арк. 107, 109]. За даними польської поліції, серед 25 членів пекарської профспілки комуністи впливали на 4 особи; із 27 членів профспілки транспортників – на 3; із 74 членів єврейської профспілки працівників торгівлі – на 7; із 57 членів профспілки шкіряної промисловості – на 5; із 52 членів громадської організації “Гордонія”, молодіжного крила єврейської партії Гітахдут, – на 4 [8, арк. 111].

Прихильність керівництва Тернопільської профспілкової ради до комуністичної ідеології стало приводом для її розпуску в липні 1937 р. [8, арк. 16]. Така ж доля спіткала секцію столярів профспілки будівельників Тернополя [14, арк. 40].

Восени 1937 р. тернопільські ліворадикали використовували в своїй діяльності профспілку шапкарів, особливо створений відділ кравців при ній. Тоді ж створено окружний комітет Комуністичної спілки для роботи зі шкільною та позашкільною молоддю [6, арк. 88, 90].

10 жовтня 1937 р. в домі Соломона Схора на вулиці Чацькій, 2 в Тернополі на комсомольському зібранні секретар Мозес Конігсберг прозвітував про роботу в місцевій профспілці працівників торгівлі. Він відзначив, що організація осередку комсомолу серед спілчан поки не видається можливою. Інший промовець, Пінкас Ейзенберг, окреслив свою роботу в колі єврейської молоді, запевнивши, що створив кілька осередків, які конкурують з єврейськими націоналістичними структурами. Наступний доповідач задекларував намір створити драматичний гурток в єврейському спортивному робітничому клубі. Окрім іншого, обговорювали питання міжнародних відносин та загрози фашизму, обумовивши необхідність боротьби з ним [8, арк. 99].

У кінці 1937 р. ліворадикали створили 30 осередків в Тернопільському воєводстві на базі громадської організації “Каменярі” [8, арк. 102].

На початку 1938 р. згідно з постановою суду було закрито раду профспілок “за комуністичну діяльність, яка загрожує спокоєві і порядку громадськості”. Водночас припинено роботу читальні “Просвіти” в Долишньому Івачеві, оскільки “там відбуваються зібрання комуністичного напрямку, члени її налаштовані комуністично, що загрожує спокоєві та публічній безпеці” [15, с. 97–98].

Отже, тернопільські комуністи проникали в різні легальні формації краю, використовували їхні можливості для ведення відкритої та прихованої політичної агітації, намагаючись формувати світоглядні орієнтири мешканців воєводства відповідно до марксистської ідеології. Буз сумніву, ліворадикали досягали в цьому напрямку успіхів, однак визначити їх вплив на громадські об’єднання складно. Опрацьовані матеріали окреслюють тенденцію, напрям діяльності комуністичних елементів. Відомості про фінансову складову цього процесу послужили б основою для більш ґрунтовних узагальнень щодо місця ліворадикальних організацій в суспільно-політичному житті регіону.

Друга половина 1930-х рр. характеризувалася важким соціально-економічним становищем у всій Другій Речі Посполитій, особливо в Тернопільському воєводстві, оскільки станом на 1938 р. 91% українського населення Тернопільської області було зайнято в сільськогосподарському виробництві [16, с. 166]. Ч. Бжоза та А.-Л. Сова вказують на значне погіршення умов усього суспільства, однак зауважують, що найбільшою мірою постраждало сільське населення [17, с. 206]. Поряд з цим, на початку 1936 р. в Польщі налічувалося понад 400 тис. безробітних, із них 14 340 у Тернопільському воєводстві [11, с. 146]. В такий спосіб комуністи отримали можливість маніпулювати свідомістю селян, актуалізуючи почуття соціальної несправедливості та беззахисності виробників сільськогосподарської продукції. Традиційно ліворадикали скеровували ідеологічну пропаганду на робітників підприємств краю.

У 1934 р. з ініціативи комуністичних агітаторів робітничі страйки охопили низку підприємств Тернопільського воєводства, зокрема, в Бучачі – на лісопилному заводі, в Терехові та Копичинцях – на будівельних підприємствах [11, с. 178].

На початку 1935 р. страйкували сільськогосподарські робітники на фільварку Опаль у Застінці Тернопільського повіту. Влітку того ж року поденники у Великому Глибочку та Івачеві Горішньому Тернопільського повіту вимагали збільшення зарплатні до 1 злотого і зменшення робочого дня до 8 годин [18, с. 180–182]. Того ж року страйкували будівельники в Чорткові та деревообробники в Бродах. Поодинокі сільськогосподарські страйки відбулися в Бучацькому та Тернопільському повітах [18, с. 195, 198–199].

У вересні 1936 р. Тернопільський окружний комітет КПЗУ закликав селян та сільськогосподарських робітників вимагати збільшення заробітної плати і скорочення робочого дня шляхом створення страйкових комітетів, масових зібрань, висувати конкретні вимоги [19, арк. 71].

2 квітня 1936 р. комуністи Західної України ініціювали спільно з іншими партіями протестаційний страйк, зокрема, в Тернополі відбулося зібрання за участю близько 3 тис. осіб [1, с. 94].

Влітку 1936 р. страйковий рух сільськогосподарських робітників охопив Заліщицький, Борщівський, Тернопільський, Підгаєцький та Чортківський повіти. В другій половині 1936 р. страйкували робітники млинів та столярських майстерень Чорткова. В Тернополі протягом 13–26 жовтня комуністи зорганізували страйк 300 робітників швейних підприємств, які в результаті домоглися підвищення заробітної плати на 15–50% [2, с. 208, 210–211]. Загалом в 1936 р. у Тернопільському воєводстві страйкували постійні робітники та поденники 15 маєтків [18, с. 194].

1 травня 1937 р. робітники, які працювали на будівництві цукрового заводу, під впливом комуністичної пропаганди відмовилися працювати [15, с. 80]. Протягом 15–

25 серпня 1937 р. в Скалатському повіті тривав селянський страйк, організований комуністичними агітаторами [6, арк. 50].

Упродовж 1937 р. спостерігалася низка страйків у Тернопільському воєводстві, як-от: будівельників у Борщеві, селян у Бережанському, Копичинецькому, Терехівському, Підгаєцькому, Буцацькому повітв [2, с. 217–219; 20, с. 278].

Місцеві адміністрації прагнули приборкати селянські виступи та попередити їх виникнення надалі. У звіті за серпень 1937 р. тернопільський воєвода повідомляв Міністерство внутрішніх справ, що для припинення страйку в Буцацькому та Підгаєцькому повітах сконцентровано близько 400 поліцаїв, перекинуто 12-ту дивізію піхоти [1, с. 119]. Наприкінці 1938 р. відбувся суд у Чорткові: кількох осіб засудили до 1 року ув'язнення, інших – до 6 місяців, інкримінуючи їм організацію та підбурення до протестів у Буцацькому, Чортківському та інших повітах [21, с. 3]. Показові судові процеси мали продемонструвати рішучість влади в боротьбі з ініціаторами та провокаторами страйків селян.

На початку березня 1939 р. прийнято Постанову Ради міністрів Польщі про зміцнення польського елемента в Західній Україні [16, с. 152]. За допомогою “Секретаріату порозуміння польських громадських організацій” упродовж 1937–1938 рр. в Тернопільському воєводстві було створено 824 купецькі, 290 ремісничих і 92 промислові польські заклади. У кінці 30-х рр. польський уряд ініціював масове переселення польського міського населення з центральних областей Польщі в промислові райони Західної України [16, с. 156, 158]. В такий спосіб польська влада створювала не тільки приводи для гострої політичної критики, а й до поширення комуністичної пропаганди, націленої на протестні настрої української громадськості воєводства.

Партійні функціонери намагалися використовувати будь-які можливості, в тому числі й соціального характеру, для досягнення своїх політичних цілей. Під час селянських страйків, які охопили окремі території Тернопільського воєводства, комуністичні агітатори намагалися використовувати невдоволення селян для ескалації їхнього протистояння з польською адміністрацією [9, арк. 18].

Тернопільські комуністичні організації свідомо загострювали і без того напружені соціально-економічні настрої в Тернопільському воєводстві. Використання радикальних гасел про соціальну справедливість та рівність, заклики до рішучих дій на захист інтересів “трудолюбивих” все ж знаходили відгук громадськості краю, що виявлявся в перманентних страйках.

Досягнення політичної мети вимагало від ліворадикальних організацій розгортання політичної діяльності, скерованої на протиставлення польській владі та розвиток соціальних конфліктів. Комуністичні формування 7 листопада 1935 р. в Зборівському та інших повітах Тернопільського воєводства провели збори та демонстрації, присвячені черговій річниці революції [15, с. 64].

На зборах робітників, організованих комуністами, що відбулися 14 липня 1935 р., ухвалили таке рішення: бойкотувати вибори до сейму і сенату, декларуючи в такий спосіб протест проти прийняття нової Конституції [15, с. 66].

Влітку 1936 р. у Збарзькому повіті розповсюджено листівки із закликом до активних революційних дій, зміни суспільного устрою, побудови справедливого соціалістичного ладу [22, арк. 6, 10, 11].

Упродовж січня – квітня 1937 р. комуністи Золочівського повіту поширювали агітаційну літературу, проводили конференції, вербували нових членів, створювали партійні осередки, закликали до проведення страйків, антиподаткових акцій тощо [7, арк. 104 – 106, 109–109 зв.].

6 січня 1937 р., за вказівкою партії, на телеграфних стовпах Кута Товстенського розвішено листівки із закликами про допомогу дітям іспанських робітників та селян, а також про відмову від сплати податків, які начебто витрачають на озброєння польської армії [6, арк. 36–37]. Зауважимо, що в 1936 р. ліворадикальними організаціями Тернопільського воєводства зібрано 6,5 тис. злотих на допомогу іспанськими робітникам [1, с. 142]. Поряд з

цим партія вимагала від комсомольських структур підбирати кандидатури добровольців для боротьби з фашизмом в Іспанії. Вони мали бути відданими комуністичній ідеї та представляти інтелігенцію [6, арк. 82 зв.]. У квітні 1937 р. Оз'яша Сухмана, члена КСМЗУ, відправили на громадянську війну в Іспанії [7, арк. 12].

28 березня 1937 р. проведено збори 20 членів КПЗУ на єврейському кладовищі в Бродях. Участь у ній взяв Саломон Брочинер, делегат зі Львова, який привіз комуністичну літературу і доручив роздати іншим членам партії [7, арк. 17].

У середині 1937 р. найактивніша діяльність ліворадикалів Бережанського повіту зосереджувалася на роботі зі шкільною молоддю за посередництвом піонерських організацій [6, арк. 97 зв.].

Комуністи налагодили відправку окремих активістів з Тернопільського воєводства за кордон через секретаря Централі об'єднаної партії Гітахдуд Поалей Сіон. За інформацією польської поліції, цього секретаря, Давида Франкеля, КПЗУ спеціально ввела до складу єврейської партії, щоб через нього вирішувати зазначені питання [8, арк. 108].

2 жовтня 1937 р. на полі для скачок під Загребеллям біля Тернополя проведено зібрання секретарів осередків КСМЗУ за участю: Станіслави Тейхман, Саломона Схора і Хави Спрехер. Під час заходу С. Тейхман виголосила промову про ситуацію в Радянській Росії. 9–10 жовтня того ж року члени комсомолу з Тернополя Герман Гітлер, Герман Гейман, Ісаак Вагнер і Пінкас Ейсенберг збирали серед симпатиків і членів КПЗУ в місті внески на “Червону допомогу” [8, арк. 99].

Тернопільські комуністичні активісти закупляли харчі для місцевих в'язнів, кількість яких у середині 1937 р. становила 23 особи [6, арк. 82 зв.]. В жовтні 1937 р. місцеві ліворадикали намагалися вплинути на свідків у справі кількох колег єврейської національності з метою пом'якшення покарання підсудних [8, арк. 100]. В грудні того ж року партійний актив збирав підсудним колегам кошти для організації захисту. Частину суми (30 злотих) збрали своїми силами, іншу – отримали із закордону через активіста з Івачева Горішнього [8, арк. 102].

У кінці жовтня 1937 р. комуністична діячка на псевдо “Марійка” отримала доручення від партії налагодити контакти у Великій Березовиці, острові, Буцневі. В той же час в Настасові та Івачеві Долішньому партійна організація працювала значно відлагодженіше та успішніше [8, арк. 101].

Постанова Комінтерну, прийнята в серпні 1938 р., передбачала розпуск КПП, КПЗУ та КПЗБ. З-поміж головних підстав рішення зазначалося, що вони висували лозунг права націй на самовизначення та відокремлення, а для Західної України та Західної Білорусії – возз'єднання з Радянськими Україною і Білорусією. В цьому, мовляв, полягала загроза безпеці СРСР, оскільки зазначені партії намагалися посварити Польщу та СРСР і, взагалі, прагнули роз'єднати польський народ з національними меншостями в боротьбі проти наступу фашистської реакції [23, с. 17]. Вже 26 травня 1939 р. Секретаріат ВККІ прийняв рішення про необхідність відновлення КПП, а разом з нею – КПЗУ, з цією метою було створено Тимчасовий керівний центр КПП для підготовки з'їзду партії [23, с. 89].

Після розпуску КПЗУ активна політична діяльність ліворадикальних елементів продовжувалася через участь у легальних організаціях. Однак в окремих сільських місцевостях Бучацького і Збарзького повітів Тернопільського воєводства збереглися і повноцінно функціонували партійні осередки з огляду на відсутність належної поінформованості про суть рішення Комінтерну. На початку грудня 1938 р. комуністи Бучацької партійної організації, враховуючи досвід роботи колег в інших повітах, перенесли роботу в легальні організації, створивши в них своєрідні комуністичні фракції та групи [1, с. 155–156].

Наступним рішенням комуністи краю передбачали зближення з іншими політичними партіями, наприклад, із Стронніцтвом Людовим [24, арк. 76, 89]. Під час виборчої кампанії до органів місцевого самоврядування, які відбулися наприкінці 1938 р. – на початку 1939 р., представники ліворадикальних організацій тісно співпрацювали з низкою політичних,

громадських та профспілкових структур, узгоджували списки кандидатів. Це стало запорукою проходження провідників та прихильників комуністичної ідеології до місцевих органів влади. Зокрема, в с. Настасів Тернопільського повіту ліва опозиція отримала 7 із 30 мандатів радників і 12 із 30 мандатів заступників радників [1, с. 157].

Місцеві ліворадикали вдавалися до різноманітних форм політичної активності: розбудовували організаційну структуру, залучали нових членів, вживали заходи на підтримку політичних в'язнів, організовували акції протесту, співпрацювали з іншими громадськими та політичними об'єднаннями краю, пропагували переваги альтернативного суспільного ладу, побудованого на комуністичних цінностях. Як бачимо, незважаючи на розпуск, комуністи Тернопільського воєводства зберігали політичну життєздатність.

Ліворадикальні організації, як, зрештою, й інші громадські та політичні об'єднання Тернопільського регіону, перебували під пильним наглядом місцевої поліції. В січні 1936 р. в селі Галич Підгаєцького повіту місцева польська поліція виявила і конфіскувала значну кількість комуністичної літератури, ризначеної для розповсюдження на території воєводства. Водночас встановлено, що роль кур'єрів виконували Б. Аппель та Ш. Бен, які контактували з Л. Повкером, комуністом із Підгаєць [19, арк. 101].

На початку 1937 р. польська поліція ініціювала широку кампанію боротьби проти ліворадикального руху, який загрожував державній безпеці [1, с. 113]. А вже в середині 1937 р. поліція звітувала про часткову ліквідацію структурних ланок КПЗУ в Бродівському повіті, зокрема, повітових комітетів партії і комсомолу, так званих “кравецького”, “інтелігенції”, “столярсько-слюсарського” осередків у Бродах, одного осередку КСМЗУ в Старих Бродах, місцевих комітетів “Піонера” та Револуційної шкільної молоді в Бродах [7, арк. 19]. В 1938 р. польська поліція ліквідувала осередок КПЗУ в Долішньому Івачеві, заарештувала 8 членів [25, арк. 13 зв.].

Підготовку комуністичних організацій Тернополя до відзначення Міжнародного дня солідарності трудящих (назву подаємо зі збереженням тогочасних орфографічних та граматичних норм – *авт.*) в 1938 р. було зірвано превентивними арештами місцевої поліції. Ліворадикальні провідники припинили будь-які підготовчі заходи, остерігаючись репресій поліції, натомість зосередилися на перевірці партійних функціонерів щодо співпраці з поліцією [26, арк. 25 зв.].

Розгалужена мережа конфідентів, постійний моніторинг суспільно-політичного життя, репресивні заходи – саме ці чинники найбільшою мірою перешкождали розвиткові ліворадикального руху в краї.

Комплексний підхід до окресленої проблематики зобов'язує проаналізувати домінантні аспекти відносин комуністичних структур з українськими, польськими націоналістичними та іншими організаціями, проаналізувати ставлення місцевого населення й духівництва до них. Реакція національно-демократичних сил Західної України на розгортання комуністичними організаціями антифашистського фронту проявилась у створенні єдиного антикомуністичного фронту. Активну участь у цьому процесі взяло греко-католицьке духовенство, яке вважало, що боротьбу проти загрози комунізму повинна очолити церква. За ініціативою клерикалів було створено комітети боротьби з комунізмом. Греко-католицька церква виступила за згуртування всіх молодіжних, націоналістичних та клерикальних товариств: КАУМ, “Соколи”, Український спортивний союз “Україна” тощо – навколо “Лугів” [16, с. 241–242].

У середині 1937 р. місцева поліція в Тернополі констатувала зменшення активності ліворадикальних організацій, серед причин називали антикомуністичну спрямованість легальних організацій, які декларували згубний вплив комунізму. Особливо активними в цьому напрямку були як українські, так і польські праві громадські й політичні формування, а також духовенство двох обрядів [8, арк. 16 зв.–17].

Цікавим у зазначеному контексті видається такий факт: на початку 1937 р. Петро Пуш, вїйт Мар'янівки Тернопільського повіту, збирав кошти на оборону комуністів, заарештованих за бійку з націоналістами в Настасові; загалом він передав 62 злотих рідним

затриманих. Зауважимо, що на одному із зібрань ліворадикали обговорювали бійку, застерігаючи актив від терористичних атак на націоналістів, оскільки це могло зашкодити заарештованим товаришам на суді. Більше того, наголошували на смерті особи на прізвище Міруцький в результаті ексцесу. Наведені відомості містились у повідомленні конфідента поліції, який, окрім цього, зазначав, що йому погрожували розпратою, якщо дізнаються про його співпрацю з поліцією. Інформаторові були також відомі факти вбивств комуністами свідків у справах підсудних комуністів [6, арк. 41, 56, 99].

Ліворадикальні діячі на своїх нарадах виносили рішення про ліквідацію окремих осіб і доручали виконання конкретним функціонерам. Так, восени 1937 р. Тернопільські комуністи вирішили ліквідувати Юліана Глухого та Петра Кубая. Виконавцем визначили делегата ЦК КПЗУ Миколу Довбуша (псевдо – Микита з Івачева Долішнього). Після реалізації задуманого його планували вивезти за кордон, звідки він мав вислати до місцевої поліції своє фото і зізнання у скоєному і таким способом уберегти інших партійців від переслідувань [6, арк. 90–91].

Беручи до уваги те, що особи, яких ліворадикали вирішили знищити, мали українські прізвища, можемо тільки припустити їхню приналежність до націоналістичних організацій. З іншого боку, щоденні поліційні зведення окресленого періоду описували злочини, де підозрюваними і потерпілими були почергово українці, євреї та поляки. Мотиви скоєних проступків поліція розглядала без політичного підтексту. Ймовірно, політичним підґрунтям протистоянь було ототожнення комунізму з його провідниками, здебільшого євреями. Напевно, з огляду на це ліворадикальний рух априорі сприймався як чужинський. Тож можемо допустити думку про значну численність злочинів, лейтмотив яких становила політична неприязнь або нетерпимість.

Спротив ОУН суттєво впливав на політичну активність комуністів украї, зокрема, в середині 1937 р. польська поліція окреслювала діяльність ліворадикалів тільки в напрямку збору коштів для потреб політичних в'язнів та допомогу іспанським борцям із фашизмом [6, арк. 96].

Представники радянської історіографії І. Шумейко та П. Яцків, стверджували, що “ундовці” потай писали доноси в поліцію на ліворадикальні організації та їхню пресу, “оунівці” разом з польською поліцією вчиняли напади на комуністичних активістів, спалювали агітаційну літературу, влаштовували погроми єврейських робітників. Політбюро ЦК КПЗУ закликала всі партійні осередки активної боротьби з ОУН-УВО аж до “фізичного відпору, роззброювання боївок і т.д. включно” [1, с. 30–31].

Місцеві комуністи зазнавали утисків та збройних нападів з боку оунівців. Так, О. Цибко в монографії “Революційна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР 1934–1939 рр.” подає інформацію про низку вбивств комуністичних діячів. Зокрема, в с. Соснівцях Підгаєцького повіту застрелено заступника голови “Просвіти”, комуніста Петра Семенюка, в Козові озброєні оунівці погрожували місцевому комуністу Василеві Федорчаку, в Бережанах вбито прихильника комуністичної ідеології Івана Басару [15, с. 98–99].

17 жовтня 1937 р. в Острові відбулася партійна нарада, де обговорювали перехід до лав націоналістів Йозефа Ляховського, який захопив значну кількість комуністичної літератури. Було прийнято рішення про виключення його з партії, водночас увиразнено необхідність ретельнішої конспірації та перевірки кадрів [6, арк. 112].

У липні 1937 р. Бродівські комуністи проводили акцію зі збору коштів на закупівлю вогнепальної зброї для окремих членів місцевих партійних осередків [7, арк. 18]. Очевидно, ліворадикальні організації мали в своєму розпорядженні озброєну структуру для оборони від формувань антикомуністичного штибу або нападу на них.

У середині 1939 р. політична діяльність ліворадикальних організацій краю перебувала в занепаді. Це стало результатом активної роботи конфідентів поліції, її репресивних дій, кримінальної відповідальності за комуністичну агітацію, а також взаємною недовірою в середині партійних структур через підозри на співпрацю з поліцією. Окрім того, поліцією воєводства в червні проведено низку операцій з ліквідації ліворадикальних осередків, яка

підірвала організаційну структуру. Водночас давалося взнаки засудження чільних провідників комуністичної ідеології. Уповільненню політичної діяльності ліворадикального руху в значній мірі сприяла відкрита антикомуністична діяльність інших легальних угруповань, як польських, так і українських [9, арк. 18]. До прикладу, побіжний аналіз організаційної структури ОУН на території краю засвідчував значне переважання над ліворадикальними формуваннями. В окреслений період націоналісти мали Окружну екзекутиву в Тернополі, 12 повітових, 55 районних, 196 осередків. Водночас вони прагнули домінувати в інших громадських об'єднаннях воєводства [9, арк. 19]. Як бачимо, антагоністичні настрої українських і польських громадсько-політичних об'єднань краю, підсилені антикомуністичною скерованістю духовенства обох конфесій, суттєво впливали на активність політичної діяльності ліворадикальних структур.

Упродовж другої половини 1930-х рр. комуністичні організації Тернопільського воєводства реалізовували політичний напрям, окреслений рішеннями IV з'їзду КПЗУ та Конгресу Комінтерну, що характеризувався переходом до антифашистської риторики. Представники та прихильники комуністичної ідеології розбудували широку мережу регіональних структур та осередків, на які покладали виконання політичних завдань та поширення марксистської ідеології серед населення краю.

Варто відзначити агресивну політичну критику ліворадикальними структурами польського владування в регіоні. Комуністи акцентували увагу громадськості на тому, що складне матеріальне становище – це наслідок соціальної несправедливості, в якій завжди є винні та відповідальні. В такий спосіб вони підбурювали селян та робітників до відкритого протистояння з владою, неспроможною задовольнити їхні потреби. Виступи робітничого люду, який висував матеріальні вимоги до власників виробництва чи місцевої адміністрації, супроводжувала поява комуністичних агітаторів з їх намаганнями перевести конфлікт в політичну площину.

Комуністична риторика не знайшла адекватного сприйняття серед місцевого населення. Було актуалізовано пошук альтернативних шляхів ідеологічної пропаганди – діяльність за посередництвом інших організацій. В цьому напрямку ліворадикали досягли серйозних успіхів: набували членства в низці громадських і політичних об'єднаннях Тернопільського воєводства, проводили через них обережну комуністичну агітацію, використовували їх легальне становище для вирішення партійних завдань.

Розгортанню масштабної політичної діяльності ліворадикальних організацій у краї перешкождали репресії польської поліції, активний антикомуністичний спротив інших громадських і партійних формувань, особливо українських націоналістів. Жорстке протистояння двох полярних ідеологій було закономірним. Відзначимо, що ліворадикали поступалися націоналістичним формуванням організаційно і чисельно. Більше того, значний вплив на свідомість і моральні підвалини місцевого населення мало духовенство обох конфесій, що аж ніяк не сприяло просуванню комуністичних цінностей. Незважаючи на це, ліворадикальні структури продемонстрували феноменальну політичну життєздатність. На наш погляд, логічним поясненням цього може бути суттєве фінансове забезпечення комуністичного руху. Відомості щодо обсягів грошової асекурації ліворадикальних організацій вагомо доповнили б висновкові положення нашої розвідки. Тож фінансовий супровід політичної діяльності комуністичних структур становить перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Шумейко І. М. Комуністична партія Західної України у боротьбі за народний фронт / І. М. Шумейко, П. М. Яцків. – Львів: Вища школа, 1985. – 165 с. 2. Кравець М. М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр. / М. М. Кравець. – К.: АНУ, 1959. – 235 с. 3. *Коммунистический Интернационал: краткий исторический очерк* / [авт. кол. А. И. Соболев, К. К. Шириня, Ф. И. Фирсов и др.]. – М.: Политиздат, 1969. – 600 с. 4. *Zieliński H. Historia Polski. 1914–1939* / H. Zieliński. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1983. – 427 s. 5. *Попович М. Червоне століття* / М. Попович. – К.: АртЕк, 2007. – 888 с. 6. *Державний архів Тернопільської обласний (ДАТО)*. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 3203. – 149 арк. 7. *ДАТО*. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 3202. – 122 арк. 8. *ДАТО*. – Ф. 231. – Оп. 1. Спр. 3408. – 26 арк. 9. *ДАТО*. – Ф. 231. Оп. 1. – Спр. 3996. – 32 арк. 10. *Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання, 1918 – 1939* / І. К. Васюта. – Львів: Вища школа, 1978. – 192 с. 11. *Панчук М. І. Боротьба КПЗУ за ідейне й*

організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси: / М. І. Панчук. – К.: Вища школа, 1982. – 198 с. 12. ДАТО. – Ф. 251. – Оп. 1. – Спр. 347. – 70 арк. 13. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 3049. – 19 арк. 14. ДАТО. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 280. – 46 арк. 15. Цибко О. Г. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939 рр.) / О. Г. Цибко. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1963. – 137 с. 16. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії, 1920–1939 / Ю. Ю. Сливка; [відп. ред. Ю.Г.Гошко]. – К.: Наукова думка, 1985. – 272 с. 17. Brzoza S. Historia Polski 1918–1945 / S. Brzoza, A. L. Sowa. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2009. – 754 s. 18. Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. / І. К. Васюта; [відп. ред. М. М. Кравець]. – Львів : Вид-во Львів. унту, 1971. – 222 с. 19. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1 – Спр. 2770. – 181 арк. 20. Єдність трудящих Західної України і Польщі у революційній боротьбі, 1917–1939 / [відп. ред. П. П. Челак]. – Львів : Вища школа, 1979. – 300 с. 21. Dr. Tabisz i chłopi ludowcy przed sądem w Czortkowie / Śląska gazeta ludowa. – 2 stycznia 1938. – S. 3. 22. ДАТО. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 737. 12 арк. 23. Сливка Ю. Ю. Сторінки історії КПЗУ / Ю. Ю. Сливка. – Львів : Каменярь, 1989. – 93 с. 24. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 3440. – 90 арк. 25. ДАТО. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 953. – 75 арк. 26. ДАТО. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 954. – 73 арк.

Владимир Мисько

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЛЕВОРАДИКАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ТЕРНОПОЛЬСКОМ ВОЕВОДСТВЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 1930-Х ГГ.)

В статтє проанализировано организационную структуру, количественный состав и основные направления политической деятельности леворадикальных организаций в Тернопольском воеводстве. Очерчено их участие в общественно-политических процессах края. Отображено антикоммунистические настроения общественно-политических объединений, духовенства и государственных органов.

Ключевые слова: леворадикальная организация, политическая деятельность, коммунистическая партия, польская полиция, общественные объединения.

Volodymyr Misko

POLITICAL ACTIVITIES OF RADICAL LEFT ORGANIZATIONS IN TERNOPIL PROVINCE (SECOND HALF OF THE 1930S)

There have been analysed organizational structure, quantitative contingent and main trends of political activities of the left radical organizations in Ternopil Province in the article. There has also been traced their participation in social and political processes of the territory. Anticomunist mood of public political associations, clergy and state authorities has been reflected.

Key words: left radical organizations, political activities, communist party, Polish police, public associations.